

Jarosław Rola

Archeologiczne badania ratownicze w Ujściu nad Notecią w 2008 roku. Zagadnienia wstępne

Rescue excavations in Ujście nad Notecią in 2008. Introduction

Abstract: In 2008, archaeological excavation was carried out in Ujście nad Notecią in the area of the stronghold and settlement beyond stronghold walls. As a result, cultural layers, wooden buildings and movable archaeological material have been discovered, which were preliminarily dated to the second half of the 10th – the first half of the 16th century. The article is an introduction to further studies.

Keywords: Ujście nad Notecią, rescue archaeology, Middle Ages

Słowa kluczowe: Ujście nad Notecią, ratownicze badania archeologiczne, średniowiecze

Archeologiczne badania ratownicze w Ujściu nad Notecią prowadzono z niewielkimi przerwami od lipca do listopada 2008 roku. Pomimo znacznych ograniczeń wynikających z charakteru prac pozyskano nowe materiały do badań nad dziejami tego ważnego w średniowieczu ośrodka znajdującego się na pograniczu Pomorza i Wielkopolski.

Ujście położone jest nad rzeką Noteć w jednej z najbardziej wyrazistych form krajobrazowych na terenach Niziu Polskiego, jaką jest Pradolina Toruńsko-Eberswaldzka. Ma ona kształt szerokiej, znacząco zagłębionej rynny o zasadniczo równoleżnikowym przebiegu. Obecnie wykorzystywana jest przez Noteć, w jej środkowym i dolnym odcinku. Od epoki kamienia dolina Noteci miała podstawowe znaczenie dla komunikacji i kontaktów wzdłuż osi wschód-zachód. W strefach z natury drożnych powstała i rozwinęła się zorientowana w ten sposób sieć szlaków – zwłaszcza w strefie krawędzi doliny i przylegającego skraju wysoczyzny (np. Rola 2011, 130–132). Równoleżnikowy przebieg doliny Noteci był naturalnym oparciem dla tak ukierunkowanej komunikacji. Równocześnie stanowił znaczne utrudnienie w funkcjonowaniu szlaków wzdłuż osi północ-południe. Szeroka nawet na kilka kilometrów i zabagniona terasa denna doliny Noteci stanowiła poważną barierę komunikacyjną. Nie była to jednak przeszkoda nieprzenikniona. W oparciu o wczesnoholoceńskie koncentracje wydm i wałów wydmowych powstawały przeprawy przez tę dolinę,

które z czasem przekształciły się w węzły komunikacyjne o znaczeniu lokalnym i ponadregionalnym. Funkcjonowały nieprzerwanie od okresu neolitu do współczesności (Rola 2009, 259). Na odcinku od Nakła do Santoka zidentyfikowano co najmniej osiem takich stref przeprawowych (np. Rola 2017, 126–127). Z biegiem czasu jedna z nich wyrosła na główną przeprawę przez dolinę Noteci – było to dzisiejsze Ujście.

Stabilizacja sieci osadniczej, a zwłaszcza głównych jej punktów związana jest na terenach nadnoteckich z wczesnym średniowieczem, a ściślej z formowaniem się i krystalizowaniem państwa wczesnopiastowskiego. W trakcie jego krzepnięcia, za panowania Mieszka I w Ujściu nad Notecią zbudowany został gród. Powstał on po 971 roku w ramach szeroko zakrojonej akcji wzmocnienia kontroli ważnych strategicznie punktów na północnej granicy ówczesnego państwa (szerzej Wyrwa 2006). W ewidencji konserwatorskiej jest to obecnie stanowisko nr 5 w Ujściu (AZP 39-26/1). W jego granicach ratownicze badania wykopaliskowe prowadził w 1953 roku Lech Leciejewicz (1961) oraz – w ramach tak zwanej „akcji milenijnej” – w latach 1961–1963 Eliza Naumowiczówna (1963). W rezultacie tych badań odkryto relikty drewnianej zabudowy wraz z towarzyszącymi im zabytkami o chronologii sięgającej 2. połowy X wieku w przypadku grodziska i VII–VIII stulecia dla nawarstwień związanych z osadą otwartą.

Te wyniki, jak również informacje o licznych przypadkowych odkryciach, spowodowały wpisanie terenu Ujścia do rejestru zabytków w związku z występowaniem „średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych miasta, na obszarze zabytkowego założenia urbanistycznego miasta Ujście”. Jak się okazało, była to ochrona niewystarczająca.

Na przełomie maja i czerwca 2008 roku bez zgody Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków rozpoczęto inwestycję polegającą na przebudowie ulicy Rybackiej (ryc. 1). W rezultacie prac na odcinku o długości ok. 100 m za pomocą sprzętu mechanicznego wykonano tzw. korytowanie. Wykop miał 5,5 m szerokości i sięgał ok. 1,0 m poniżej obecnego poziomu gruntu. W związku z konfliktem pomiędzy inwestorem a wykonawcą prace ziemne wstrzymano, a dno wykopu pozostało odsłonięte, narażone na szkodliwe działanie warunków atmosferycznych.

W początkach lipca, po uzyskaniu informacji o realizacji tej inwestycji, WWKZ niezwłocznie ją wstrzymał i nakazał przeprowadzenie na koszt inwestora ratowniczych badań archeologicznych. Ich zakres również wyznaczył WWKZ. Podzielić je można na trzy etapy. Pierwszy z nich polegał na oczyszczeniu spągu wykopu korytowania w ulicy Rybackiej, wykonaniu odpowiedniej dokumentacji oraz pobraniu prób do dalszych analiz. Ponieważ niżej położona część wykopu wkrótce po wykonaniu została już zasypana, do przeprowadzenia

prac pozostał odcinek o długości 71 m. W rezultacie delikatnego podczyszczenia spągu odsłonięto relikty drewnianej zabudowy przeciętej wkopami licznych (w tym także nieodległych w czasie) inwestycji liniowych. Były to pozostałości podłóg budynków mieszkalnych i gospodarczych rejestrowane na odcinku o długości blisko 50 m. W świetle analiz dendrochronologicznych (Krapiec, Bolka 2009) konstrukcje te powstawały pomiędzy latami 1020–1070. Podczas ich oczyszczania zarejestrowano liczny materiał zabytkowy, w tym także skórzany, na który składały się zarówno fragmenty wyrobów, jak i ścinki powstałe podczas ich wytwarzania.

Drugi etap prowadzonych badań związany był z wykonaniem trzech niewielkich wykopów sondażowych (sondaże I, II i III) zlokalizowanych w dolnej, środkowej i górnej części ulicy Rybackiej, wzdłuż południowo-wschodniej ściany wykopu korytowania (ryc. 1). Każdy z nich miał 3,0 m długości i nie przekraczał 1,5 m szerokości. W ich górnej części rejestrowano fragmenty drewnianych konstrukcji o tej samej chronologii, jaka została określona dla reliktyw ujawnionych w spągu korytowania. Poniżej odsłonięto fragmenty drewnianych budowli, które w świetle analiz dendrochronologicznych pochodzą z lat 970–980/990. Niewielka powierzchnia wykopów nie pozwoliła na ich bardziej szczegółową interpretację funkcjonalną. Niemniej jednak zarejestrowano liczny materiał zabytkowy, w skład którego ponownie wchodziły wyroby skórzane i ich fragmenty oraz ścinki pozostałe na etapie produkcji.

Trzeci etap badań zarządzonych przez WWKZ związany był z wykonaniem wykopu sondażowego o wymiarach 3,0 × 2,0 m w granicach Starego Rynku, a więc domniemanego majdanu grodziska. W trakcie eksploracji zarejestrowano co najmniej osiem poziomów konstrukcji drewnianych:

- pierwszy: z XVI wieku (zapewne po roku 1531);
- drugi: z XV wieku;
- trzeci: z ok. połowy XIV wieku;
- czwarty: z początków 3. ćwierci XIII wieku (po roku 1257);
- piąty: z XII/XIII wieku;
- szósty: z 2. połowy XI stulecia (po roku 1070);
- siódmy: z końca 1. połowy XI wieku (po roku 1040);
- ósmy: z 2. połowy X wieku (po roku 970).

W trakcie prac niezbędne było stopniowe wyłączanie części wykopu z dalszej eksploracji i tworzenie w ten sposób stopni do opierania drabin. Badania zakończono na głębokości ok. 7,0 m od powierzchni gruntu, nie osiągając calca. Powierzchnia wykopu na tym poziomie liczyła już mniej niż 1,0 m² i nie było technicznej możliwości przebicia się przez zarejestrowany tu ósmy poziom konstrukcji. Jak świadczą jednak wyniki badań E. Naumowiczówny, można przypuszczać, że pod tymi konstrukcjami znajdował się już calec. Badania z lat

1961–1963 prowadzone były w odległości mniejszej niż 40 m od sondażu IV, a calec osiągnięto tam poniżej poziomu datowanego na 2. połowę X wieku na głębokości 7,13 m (Jasnosz 1964, 211). W trakcie prac zarejestrowano bogaty materiał źródłowy, w tym bardzo liczne fragmenty skór. Szczególnie obficie rejestrowane były one na poziomie czwartym. Przy reliktach ściany budynku otoczonego częściowo uchwyconym płotem odkryto koncentrację odpadków skórzanych liczących kilka tysięcy sztuk.

Materiały pozyskane w trakcie badań ratowniczych stopniowo będą wprowadzane do obiegu naukowego w postaci artykułów i studiów nad poszczególnymi kategoriami źródeł. W tym tomie „Materiałów Zachodniopomorskich” są to przedmioty skórzane (por. następny artykuł A.B. Kowalskiej).

Ryc. 1. Lokalizacja wykopów archeologicznych w obrębie Starego Miasta w Ujściu. Oprac. J. Rola
Fig. 1. Location of trenches within the Old Town in Ujście. Prepared by J. Rola

Literatura

- Jasnosz S. 1964. Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1963 r. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 15, 230–236.
- Krapiec M., Bolka M. 2009. *Wyniki analizy dendrologicznej i dendrochronologicznej drewna z archeologicznych badań ratowniczych wymuszonych inwestycją „Przebudowa – rewitalizacja Starego Rynku i ulic przyległych w Ujściu”*. Maszynopis w archiwum Działu Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Pile.
- Leciejewicz L. 1961. *Ujście we wczesnym średniowieczu*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Naumowiczówna E. 1963. Ujście nad Notecią – gród na pograniczu wielkopolsko-pomorskim. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 14, 212–217.
- Rola J. 2009. *Późnoneolityczny węzeł komunikacyjny w strefie środkowej Noteci (Żuławka Mała, gm. Wyrzysk)*. Poznań.
- Rola J. 2011. Pradolina Toruńsko-Eberswaldzka drogą przemieszczania się społeczności prahistorycznej. *Landform Analysis* 16, 128–132.
- Rola J. 2017. Za progiem czeka świat. Najstarsze drogi. W: A. Michałowski, M. Strawa, R. Bartkowiak, M. Teska (red.), *Archeologia sarbskich lasów*. Sarbia, 123–132.
- Wyrwa A.M. 2006. Czynniki związane z procesem formowania się grodów limesu nadnoteckiego we wczesnym średniowieczu. Stan i perspektywy badań. W: H. Machajewski, J. Rola (red.), *Pradolina Noteci na tle pradziejowych i wczesnośredniowiecznych szlaków handlowych*. Poznań, 281–305.

Rescue excavations in Ujście nad Notecią in 2008. Introduction

Summary

At the end of May and the beginning of June 2008 rescue excavations were started in the centre of Ujście nad Notecią. The archaeological research was divided into three stages. In the first one, remains of wooden structures were found in Rybacka Street, namely relicts of floors of residential and utility buildings, which were recorded over a distance of around 50m. In the light of dendrochronological analyses, these structures were created in 1020–1070. The second stage involved opening three small trial trenches in the lower, middle and upper part of Rybacka Street. Each of them was 3.0m long and was up to 1.5m in width. They revealed remains of wooden structures from 970–980/990. In the third stage, a 3.0 × 2.0m trial trench was opened in the area of the Old Town, i.e. within the supposed courtyard of the stronghold. Minimum eight levels of wooden structures were recorded dating back to the period from the second half of the 10th to the first half of the 16th century. The results of the archaeological research are going to be published successively in the next volumes of “Materiały Zachodniopomorskie”.

dr Jarosław Rola
Muzeum Okręgowe w Pile
jrola@muzeum.pila.pl